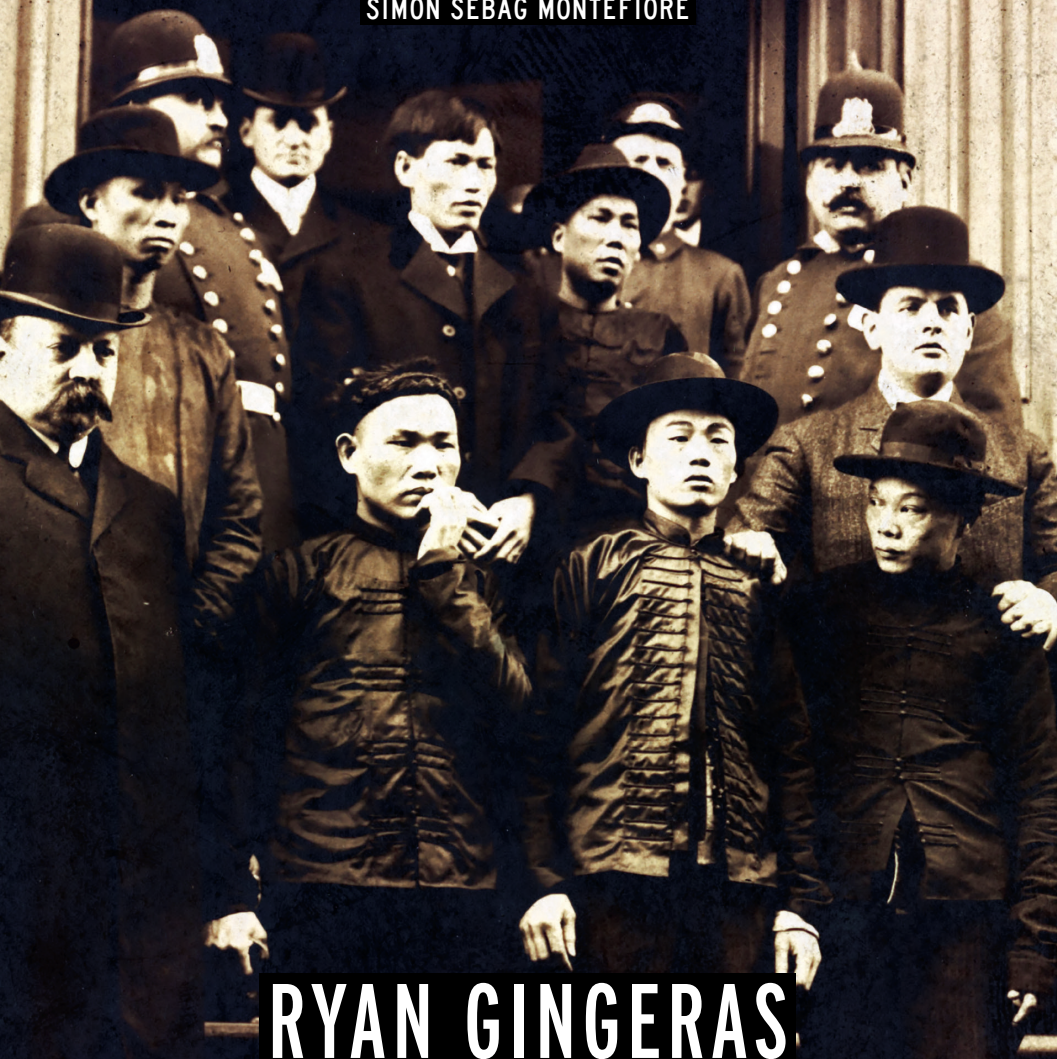

'DIT (BOEK) IS MEESLEPEND, BELANGRIJK, MONDIAAL EN RONDUIT FASCINEREND.'

SIMON SEBAG MONTEFIORE

RYAN GINGERAS

MAFFIA

EEN ONTLUISTERENDE WERELDGESCHIEDENIS

DEEL I **ONTSTAAN**

Maffia's bestaan nog niet zo lang. De term maffia en het idee erachter stammen uit het begin van de negentiende eeuw, niet eerder. Toch zou het niet goed zijn om deze geschiedenis daar te laten beginnen. De huidige gangsters en maffiosi kunnen het best worden omschreven als de opvolgers van de struikrovers en bandieten van weleer. Banditisme is een heel oude vorm van georganiseerde misdaad, die echter zelden de dood van de leider overleeft. Een bandiet of struikrover hoeft alleen slachtoffers (meestal reizigers of mensen van buiten de stad) te beroven om die naam te verdienen. Banditisme lijkt minder complex dan de moderne georganiseerde misdaad, maar de twee verschijnselen vertonen veel overeenkomsten. Net als de maffia terroriseerden bandieten de zwakken én de machtigen in zowel grote rijken als kleine staatjes. Maar ze zaaiden niet alleen angst. Bendes struikrovers en gangsters zijn in de geschiedenis ook als representatief voor een volk, een streek of een natie beschouwd. Na hun verdwijnen wordt er vaak met een zekere mate van romantiek of nostalgie op teruggekeken. Ook zijn bandieten en maffiosi vaak typische antihelden.

Groepen als de cosa nostra of de yakuza ontstonden niet uit het niets. Net als de struikrovers van weleer kwamen maffia's op binnen staten. De wetten die bandieten en maffialeden overtreden zijn gemaakt door wetgevers op grond van de heersende normen en economische krachten. De mate waarin bandietenbendes en maffia's vóórkomen en succes hebben, vertelt ons veel over de zwakheden en beperkingen van de staten en regimes waarbinnen ze actief zijn.

In dit verhaal zit een duidelijke breuk. Op een zeker moment in de wereldgeschiedenis was het banditisme in een groot deel van de wereld verdwenen. Dat had verschillende oorzaken, waarvan industrialisatie de belangrijkste was. Naarmate de industrialisatie van werk en consumptie vorderde, werden staten sterker en werden steden de belangrijkste centra van de sterk diversifiërende economie. Het landschap verstedelijkte. Hierdoor slaagden veel landen erin het banditisme uit te roeien, wat die overheden het zelfvertrouwen gaf om striktere wetten uit te vaardigen, die meer in lijn werden geacht met de heersende sociale moraal. Na hun overwinning op het banditisme legden staten hogere straffen en meer regels op aan gokkers, sekswerkers en handelaars in verdovende middelen. Degenen die deze wetten overtraden deden dat bovendien vaker als lid van een groep of bende. Tegen het begin van de twintigste eeuw leek de georganiseerde misdaad meer dan voorheen het domein van een bepaald soort crimineel. Mettertijd werden, in verschillende delen van de wereld, zulke criminelen beschouwd als leden van een maffia.

Een langdurig kwaad: banditisme en de voorgeschiedenis van de georganiseerde misdaad

Toen Lord Byron in 1809 op zijn ‘grand tour’ door Oost-Europa voet zette in de Noord-Griekse bergen, was hij nog niet de beroemde dichter die hij later zou worden. Uit zijn reis door de Balkanprovincies van het Ottomaanse Rijk kwam het epos ‘Childe Harold’s Pilgrimage’ voort, het eerste van zijn vele bijdragen aan de romantische beweging. Een van de hoofdfiguren uit dit gedicht is Ali Pasja uit Ioannina, de gouverneur die in naam van de sultan over een groot deel van de zuidelijke Balkan heerste. Ali Pasja wordt door Byron gebruikt als metafoor voor zijn eigen belevenissen op zijn reis door het Griekse bergland. Hij beschreef Ali als ‘een man van strijd en rampspoed’. Hoewel Byron niet onthult waar diens ruige en verweerde uiterlijk vandaan komt, is Ali de personificatie van de Balkan, een streek met alle wreedheid en allure van de oude Oriënt.

Byrons reisgenoot, John Hobhouse, Lord Broughton, tekende zijn herinneringen aan hun bezoek in beduidend minder kunstzinnige taal op. Volgens zijn reisverslag was Ali Pasja ‘niet te onderscheiden van de sjofele Albanese gardisten om hem heen’.¹ De pasja ging prat op zijn adellijke afstamming, maar hij had iets ordinairs en grofs. Volgens Lord Broughton was hij zijn loopbaan begonnen als leider van een grote roversbende. Het beroep zat in de familie: ook zijn vader en grootvader hadden het uitgeoefend.

Zijn sadisme was legendarisch: na een botsing met een vijandig dorp nodigde Ali een dorpsoudste bij hem thuis uit voor onderhandelingen. De bijeenkomst zou ermee zijn geëindigd dat het lijk van de man aan het spit werd geroosterd. Tegen de tijd dat Byron aan zijn hof verscheen, had hij door sluwe politieke manoeuvres en zijn bereidheid de sultan in Istanbul van manschappen te voorzien een hoge positie verworven binnen het Ottomaanse Rijk. Op het hoogtepunt van zijn macht bestuurdde Ali Pasja zijn provincie, die een groot deel van de westelijke Balkan omvatte, als een staat binnen de staat. Tijdens de napoleontische oorlogen begin negentiende eeuw hadden zowel de Fransen als de Britten hem als bondgenoot aan hun zijde proberen te krijgen.²

Ondanks de ruwe, roofzuchtige indruk die hij kennelijk maakte, zag Ali Pasja zichzelf als de stichter van een staat en beschermer van handel en wetenschap. Het is niet ondenkbaar dat de 'Leeuw van Ioannina' op termijn een eigen koninkrijk zou hebben gesticht in het huidige Albanië en Griekenland. Maar aan die droom kwam een einde toen zijn bewind in 1822 werd omvergeworpen en hij werd terechtgesteld. Een andere Ottomaanse aspirant-heerser slaagde er wel in de droom van een eigen staat waar te maken. In de tijd dat Ali over Ioannina heerste, verwierf Mohammed Ali, eveneens een Albanees uit Noord-Griekenland, na een reeks buitengewone, bloedige gebeurtenissen het gouverneurschap van Egypte. Net als Ali Pasja dankte Mohammed Ali zijn fortuinlijke opkomst aan de trouwe diensten van honderden messentrekkers en ex-bandieten, die hem naar Egypte waren gevolgd. Maar anders dan de Leeuw van Ioannina slaagde Mohammed Ali erin om van het gouverneurschap van Egypte een erfelijk ambt te maken. Hij en zijn opvolgers werden op den duur beschouwd als de eerste heersers én als hervormers van het moderne Egypte. De laatste telg van de dynastie, koning Faroeq, werd in 1952 door een militaire coup gedwongen af te treden ten gunste van dictator Gamal Abdel Nasser.

De krachttoer van Ali Pasja is historisch gezien niet ongewoon: over meer uitblinkers in moord, diefstal en afpersing valt zo'n verhaal te vertellen. Toch biedt zijn carrière nuttige aanknopingspunten voor de studie van banditisme in de wereldgeschiedenis.

Want nieuwe staten komen historisch gezien vaak uit banditisme voort. Ali Pasja verwierf eerst lokaal gezag als struikrover. Voor West-Europese waarnemers als Lord Broughton was zijn opkomst een symptoom van de corruptie en het verval van het late Ottomaanse Rijk. Maar je kunt ook met een welwillender oog naar Ali en zijn ambities als staatstichter kijken. Het rijk van Karel de Grote kon eind achtste eeuw tot stand komen en groeien door onder meer het vooruitzicht op buit.³ Ook de stichting van de kolonie Nieuw Spanje in het begin van de zestiende eeuw was mede te danken aan de hebzucht van Hernán Cortés en zijn mannen. Toch worden Karel de Grote en Hernán Cortés meestal geen rovers of bandieten genoemd.⁴

Dat men deze mannen respecteert, hoeft niet te betekenen dat men ook het adagium huldigt dat macht boven recht gaat. De socioloog Charles Tilly noemde de dubieuze oorsprong van veel staten eufemistisch de 'georganiseerde misdaden' van staatsvorming en oorlogvoering. Het ontstaan van een staat lijkt vaak verdacht veel op systematische afpersing: belasting, tribuut of buit en het eisen en (kunnen) afdwingen daarvan behoren tot de wezenskenmerken van een pas uitgeroepen staat. Meestal geven de onderworpenen uit angst toe, een angst die maar al te vaak wordt gevoed door de al dan niet expliciete dreiging van geweld. Een ander basisaspect van de relatie tussen heersers en overheersten is de krijgsdienst. Bij bedreigingen (hetzij van een externe vijand, hetzij vanuit de heersende macht) zijn mensen vaak gedwongen te vechten voor hun heer en hun land. Hoe is het mogelijk, vraagt Tilly zich af, dat de onderdanen die relatie tussen heerser en overheerste op den duur als legitiem beschouwen? Wat verleent iemand als Cortés, of zelfs iemand als Ali Pasja, de legitimiteit om over het volk te heersen en zich bezit van dit volk toe te eigenen? Waarin verschillen Cortés en Ali van ordinaire dieven en rovers? Succesvolle heersers en staten, zo legt Tilly uit, plegen vaak 'geweld dat grootschaliger, doelmatiger en doeltreffender is, en dat op grotere instemming van de onderworpen bevolkingen kan rekenen'.⁵ Met het verstrijken van de tijd neemt de bestendigheid en de legitimiteit van de relatie tussen heerser en onderdaan toe.

De oorsprong van het banditisme, als misdaad en als beroep, laat zich lastig bepalen. Wel is duidelijk dat staten en samenlevingen in de oudheid worstelden met het onderscheid tussen diefstal of afpersing enerzijds en 'legitieme' toe-eigening van andermans bezit door de politieke machthebbers anderzijds. In literaire en andere geschreven bronnen uit het antieke Griekenland wordt regelmatig gerefereerd aan de netelige kwestie van macht en dwang in de verhouding tussen grondbezitters en de (land)arbeiders die voor hen werkten. Volgens sommigen behoorde een principieel edelman niet naar geweld te grijpen om zijn rijkdom te verwerven, en evenmin mochten grondbezitters hun deelpachters uitsluiten. Maar in de praktijk gebruikten de machthebbers wel geweld, en buitten ze de zwakken wel degelijk uit om er zelf beter van te worden. Voor de Grieken was een dergelijke onbegrensde machtsuitoefening reden voor oproer en opstand.⁶ Het gebruik van geweld om macht en rijkdom te verwerven was hier niet alleen een morele kwestie; een hebzuchtige elite die tot willekeurig geweld overging bedreigde ook het voortbestaan van de staat.

In deze context wordt in de antieke Griekse bronnen niet gesproken van *klepte* oftewel rovers; daarvoor stonden die te laag aangeschreven. Dat neemt echter niet weg dat zowel de Grieken als de Romeinen begrepen dat juist (struik)roverij de politieke legitimiteit van de staat ondermijnde. *Latrones*, de Romeinse term voor rovers, vormden een unieke klasse van misdadigers die losstond van 'gewone' dieven. Wat hen volgens het Romeinse recht uniek maakte, was 'wapengeweld (*vis armata*), bendevorming (*factiones*, *homines armati coactive*) en het met boze opzet (*dolus malus*) beroven (*spoliare*) van hun slachtoffers.⁷ Dat de Romeinen zo'n sterk onderscheid maakten tussen banditisme en andere vormen van diefstal hangt mogelijk samen met de politieke implicaties. Het fundament van het staatsbestuur is het geweldsmonopolie: alleen soevereine heersers hebben het recht om zich onder dreiging van geweld bezit van de bevolking toe te eigenen. Door zich te verenigen en onder bedreiging de bevolking te beroven, vertoont een roversbende overeenkomsten met een leger en ondermijnt ze het geweldsmonopolie van de staat. Roversbendes verstoren de

natuurlijke politieke orde en onderstrepen met hun aanwezigheid de corruptie dan wel incompetentie van het zittende regime. Dat was althans voor veel Romeinen de les uit de legende van Bulla Felix, een roverhoofdman die begin derde eeuw met een zeshonderd man sterke roversbende actief was in Midden-Italië. Net als Robin Hood uit de middeleeuwse mythe zou Felix nobele bedoeelingen hebben gehad. Hij beroofde de rijken en trok zich niets aan van de staat, en dat maakte hem populair bij de tegenstanders van de keizer en het Romeinse systeem. Op de vraag van de pretoriaanse prefect waarom hij voor het leven van een struikrover had gekozen, antwoordde Bulla met de simpele tegenvraag: ‘Waarom bent u prefect geworden?’⁸

Het weerwoord van Bulla Felix legt de vinger op een voor veel grote heersers uit de geschiedenis zeer gevoelige zere plek. Prefecten, vazallen en satrapen gedroegen zich niet zelden als rovers. Een vorst had zulke mannen nodig om in zijn naam te regeren. Zonder hen was het onmogelijk soldaten en materieel voor de oorlogvoering bijeen te brengen of iets van openbare orde te handhaven. Zijn vazallen gebruikten hun gezag echter maar al te vaak als vrijbrief om de zwakkeren uit te buiten.

Er is ook een subtielere lezing van Bulla Felix’ opmerking mogelijk. Provinciegouverneurs of grootgrondbezitters bestalen lokale gemeenschappen niet zomaar, omdat ze daar toevallig zin in hadden. Het politieke systeem zelf schoot tekort, neigde tot geweld en onteigening. Overal ter wereld moesten regimes zich verdedigen tegen de aantijging dat zij, als collectief, niet meer waren dan een stelletje rovers. In middeleeuws Japan oefenden boeren, magnaten en religieuze leiders druk uit op de shogun om iets te doen aan de *akutō*, ‘kwaadaardige bendes’, die roofden en bloedbaden aanrichtten. Maar volgens een recente studie gebruikten de petitionarissen de term *akutō* als een vaag containerbegrip voor allerlei conflicten tussen elites en gemeenschappen over landbouwrechten, belastingen en macht.⁹ In zekere zin kon de term ‘kwaadaardige bendes’ verwijzen naar zowel echte struikrovers als naar mensen die werden geassocieerd met het politieke systeem.

De geschiedenis wemelt van de rovers die over de bevolking van hele landstreken heersten en de officiële machthebbers het nakijken gaven. Staten hadden soms te maken met enorme roversbendes. Ene Louis Dominique Cartouche, die rond 1700 actief was, beweerde aan het hoofd te staan van een immense bende die boerderijen overviel en ieder verkeer buiten Parijs onmogelijk maakte. De processen tegen Cartouche en 742 handlangers voor verschillende misdrijven duurden zeven jaar.¹⁰ Groepen van deze omvang kwamen in Frankrijk echter maar zelden voor. Elders in de wereld was dat anders: daar werden veel vaker grote delen van het platteland beheerst door gewelddadige bendes met honderden of duizenden leden. Tot de negentiende eeuw was het dikwijls te duur of gewoonweg onmogelijk om iets aan zulke flagrante wetteloosheid te doen. Pogingen daartoe hadden een grote kans te mislukken, en staten deden dan maar helemaal niets of schoven het op de lange baan. Vaak probeerden de wettige heersers het gevaar voor de openbare orde af te wenden door het op een akkoordje te gooien met de bandieten. In het vroegmoderne Hessen kwam men bijvoorbeeld tot een merkwaardige regeling, waarbij de lokale autoriteiten toestemming gaven voor de stichting van 'schurkendorpen', waar misdadigers, landlopers en andere ongewenste elementen werden gehuisvest. Hoewel de dorpsbewoners zwoeren zich aan de wet te zullen houden, werden ze berucht om hun roofzucht, en het landgrafelijk gezag stond erbij en keek er naar. Wel lijkt de concentratie op één plek in ieder geval één ding te hebben bewerkstelligd: ze pleegden hun misdaden in een vrij beperkt gebied.¹¹

Als een poging om banditisme uit te bannen mislukte, kon dat ertoe leiden dat de bendeleider juist meer macht kreeg en de lokale bevolking zich van het wettig gezag afkeerde. In plaats van strafmaatregelen te nemen, kon men bandieten ook aan zich binden en voor het regime laten werken. Dat deed sultan Abdülhamit I toen hij Ali Pasja tot gouverneur benoemde. Het aanwerven van een schurk als de Leeuw van Ionnina was een zwaktebod, maar wel een waar beide partijen voordeel bij hadden. Door de functie te aanvaarden beloofde Ali de staat trouw te dienen en zich eraan

te onderwerpen, maar kon hij ook de macht in zijn gebied blijven uitoefenen zonder bang te hoeven zijn voor represailles. En een hardvochtig mens als Ali Pasja was waarschijnlijk minstens even competent als andere door de overheid benoemde bestuurders. In Latijns-Amerika zijn veel voorbeelden te vinden van staten en elites die bandieten lieten delen in de macht, zowel in de koloniale tijd als na de onafhankelijkheid. De archetypische *caudillo*, de regionale sterke man, was een legerofficier of edelman, maar daarnaast vaak ook een gewezen roverhoofdman. In Mexico bijvoorbeeld, konden minder succesvolle bandieten die de criminaliteit vaarwel wilden zeggen vaak terecht bij de politie of de grenswacht; of ze daarmee ook betrouwbare ambtenaren werden, is natuurlijk de vraag.¹²

Uit het feit dat staten concessies deden aan rovers en ze zelfs opnamen in het staatsapparaat, blijkt dat de macht van de staat beperkt was. Tot nog niet zo lang geleden waren staten relatief eenvoudige organisaties. Een bureaucratie zoals wij die kennen bestond niet of nauwelijks, zelfs niet in de machtigste rijken uit de geschiedenis. Het bestuur was meestal niet zozeer institutioneel of corporatief als wel persoonlijk, en de machthebbers, ook die uit de hogere standen, hadden doorgaans geen speciale opleiding genoten die hen voorbereidde op het bestuur. Gedurende het grootste deel van de geschiedenis beschikten regeringen bovendien over weinig, en weinig verfijnde, machtsmiddelen. Het bestuur van een gebied dat door rovers werd geplaagd behelsde soms nauwelijks meer dan het nemen van nogal willekeurige strafmaatregelen als het platbranden van dorpen en het in het openbaar terechtstellen van vermeende bandieten. Vóór de moderne communicatiemiddelen verbreidde nieuws zich langzaam, zodat heersers niet snel en afdoend konden optreden. En vóór de opkomst van het internationale kapitalisme waren geld en kredietmogelijkheden vaak schaars: er waren maar weinig staten met de financiële middelen en de menskracht om goed functionerende instellingen in stand te houden; scholen, ziekenhuizen en gevangenissen waren er nauwelijks. Zelfs de aanleg of uitbreiding van wegen vereiste geld dat

niet altijd meteen voorhanden was. Staten waren zwak, en roversbendes kwamen in het grootste deel van de geschiedenis op grote schaal voor.

Als we de historische strijd tussen bandieten en vroege staten in ogenschouw nemen, begrijpen we beter hoe maffia's ontstaan en hoe belangrijk ze zijn. Net als de roversbendes uit het verleden zijn hedendaagse misdaadsyndicaten meer dan een bedreiging van de openbare orde en veiligheid. Vanuit hun aard en activiteiten ondermijnen ze de legitimiteit van staten en regimes. Heden ten dage is het een duidelijke aanwijzing dat we te maken hebben met een 'mislukte staat' (*failed state*) als misdaadkartels of bendes het in een land voor het zeggen hebben.

Uit de lange geschiedenis van het banditisme blijkt ook dat er niet altijd een eenduidig onderscheid te maken valt tussen rechtmatige machthebbers en volbloedschurken. Tirannen en vorsten die zich als roverhoofdmannen gedroegen zijn bepaald niet zeldzaam. De laatste jaren is onder historici meer aandacht gekomen voor de bijdragen van groepen die officieel als bandieten te boek stonden aan het staatvormingsproces. In veel gevallen was banditisme een weg naar politieke macht voor mannen met ambities in die richting. Ook de heersers zelf beseften dat het nuttig kon zijn om rovers in dienst te nemen. In een tijd dat er aan de staatsdienst weinig eisen werden gesteld, was er geen reden waarom een roverhoofdman als Ali Pasja niet een even goed bestuurder zou kunnen zijn als iemand anders. Sterker nog, het was beter om mensen als Ali Pasja aan de kant van de regering te hebben staan, dan erop te gokken dat hij op de een of andere manier kon worden verslagen of geëlimineerd.

De rijken en de zwakken: economie en cultuur van het banditisme

Tepelenë, het plaatsje waar Ali Pasja werd geboren, ligt in een onherbergzame streek in wat nu Zuid-Albanië is. Het is een land van hoge bergen en diepe kloven, en daardoor niet erg geschikt voor grootschalige landbouw. Toen hij jong was, waren er nauwelijks begaanbare wegen, en langdurige uitbraken van ziekten als malaria kwamen veel voor. Tepelenë lag vlak bij de provinciehoofdstad

Gangsters, geweld en politieke intrige: een geschiedenis van de onderwereld

Er zijn maar weinig organisaties die onze wereld zo sterk – en zo heimelijk – hebben gevormd als de maffia. Groepen zoals cosa nostra, het Medellín-kartel, de Five Families van New York, de Japanse yakuza en de Russische vory zijn beroemd én berucht. Toch wordt hun rol in de vorming van naties, economieën en samenlevingen zelden erkend.

Van struikrovers tot hedendaagse 'maffiastaten', historicus Ryan Gingeras schetst een meeslepend panorama van misdaad in het tijdperk van industrialisatie, globalisering en technologie. Hij gebruikt de geschiedenis van de maffia om een veel groter en complexer verhaal te vertellen, over de landen waarin we ze aantreffen, de grenzen van de staatsmacht en de plaatselijke machtsdynamiek. Onthutsend actueel in onze tijd; waarin de onderwereld nog altijd infiltreert in het zakenleven en de politiek.

RYAN GINGERAS is historicus en auteur en hij doceert aan de Naval Post-graduate School in Californië. Hij is gespecialiseerd in de moderne geschiedenis van Oost-Europa en het Midden-Oosten. Hij groeide op in de Bronx, de bakermat van de New Yorkse maffia.

'Met *Maffia* toont Ryan Gingeras hoe maffia's zich niet buiten, maar binnen bestaande machtsstructuren ontwikkelen. Een origineel en helder geschreven boek voor wie wil begrijpen waarom dit soort criminele netwerken helaas blijvende politieke en economische spelers in onze samenlevingen zijn.' – Sanne de Boer, auteur van *Mafiopoli*

Uitgeverij Omniboek

NUR 680
WWW.OMNIBOEK.NL

